

ՕՐՈՒԱՆ ԳՐԲԵՐ

(ԳՐԱԽՈՍԱԿԱՆՆԵՐ)

ՎԱՀՐԱՄ ՍՕՖԵԱՆ

Անձանօթ հեղինակներուն քննադատականը դիւրին չէ. սակայն ինչ դատաստան որ կը կատարուի անոնց վրայ աւելի անկեղծ ըլլալուն տարակոյս չկայ: Այս հաւատքով կը կարգամ Սօֆեանի Գրքերը. այդ հաւատքով թող լսուի քննադատականս:

Սօֆեանի քննարկութեան մէջ ամենէն աւելի ուժգին կը բարախէ տրտումը, թախիծը: Հոգեբանութեան տարածութիւնը թաքուն է բայց սիրուն: Մանկական վրիպումներէն զգուշաւոր. կ'երագէ և կը զգայ թէ իր մէջ ամէն բան վէպ մը ունի. կ'ուզէ պատմել այդ վէպը, բայց ձայնը չի լսուիր:

Եւ զայս՝ բանաստեղծը շատ անկեղծօրէն կը խոստովանի ու կ'ըսէ.

«Սիրտս ծովափի ապառաժ մ'է, որ անդադար կը զգայ սղբերգն անհունին,
Բայց ըզգացած սրտառուչ երգն այդ՝ չի կրնար Արծազանգել լիովին»:

Կը կարգաս իր ամբողջ քերթումները ու կը տեսնեն որ ան տրտում է միշտ, խրախճանք չունի, ու արեւոտ երկինքը քիչ է իրաւցնէ, իսկ գիշերը մութ, գիշերը շատ:

Ինքը կ'ըսէ, բայց այնպէս չէ, իր բերքը գեղեցկութեան դիմաց լարուած չեն մնար: Սրտի դողով կը տեսնէ լուսնական որ միշտ որբեվայրի կնոջ մը նման շիրմին հակած է:

Երբեմն կը սիրէ, սակայն այդ սէրը ոչ ուրախութիւն՝ այլ իր սրտին կակիծ կը բերէ. ան կ'ապրի շիրմին ու խաչին շուքին տակ:

Իր «Մթնշաղկներ» քերթումին մէջ ունի քերթողի վրձինով նկարէն փոքրիկ

պատկերներ. ես սիրեցի իր այս երկու քառեակները.

«Հորիզոնը խորան մըն է,
Արեւն առկախ ոսկի բուրվառ.
Սիրտս աւերակ տաճար մըն է
Վերջալոյսին մէջ բոցավառ»:

Սիրտս աւերակ տաճար մըն է
Երազներուս մէջ փլատակ.
Ամէն իրիկուն երբ որ մըթնէ՝
Կ'ըլլայ սէրը տըխուր կոչնակ»:

Շատ անգամ գոցուած կը մնայ իր սենեակին մէջ, և բնականաբար գոց պատուհանէն դուրս չի կրնար տեսնել իր երագած քիչ մը երկինքը. և յուսահատ կարօտը կը քաշէ իր տարագնացիկ լուսնկային. ու գիշերուան մէջ կրկին կը գիշերնայ իր հոգին. մտածումներու թուր ամպերու մէջ թաղուած հէք ու տըպուժ կ'երգէ.

«Գարունին հետ ու վարդին հետ ելար գացիր,
Երագելու ու երգելու ալ ինչ մընաց.
Սիրտս ծաղկի հողէ թաղար մ'եղաւ փըշրած,
Երբ գարնան հետ ու վարդին հետ ելար գացիր...»:

Տենչանքներուն կառչած կը մնայ, իր համար ոչ լոյս կայ, ոչ յոյս կայ, այս ընդարձակ աշխարհին մէջ յուսահատին համար նշոյլ մը լոյս չկայ, յուսահատին համար անհուն ու պայծառ երկինքը դիտելու համար բաց դռնակ մը, բաց պատուհան մը չկայ: Բախտաւոր է բանաստեղծը որ կը զգայ տխրութիւն և յուսահատութեան ազդեցութիւնը: Բախտ մը կը համարիմ Սօֆեանի տխրութիւնը, որով կըցեր է յուսահատ մէկ վայրկեանին երգել այս տխուր երգը.

«Պուրակի մը մէջ ամայի՝
Լքուած թափուր խրճիթ մը կայ,
Ամէն անգամ հովն երբ փըշէ,
Ձերդ հերարձակ որբեւայրի՝
Ուռի մ'անոր վըրայ կու լայ»:

Լուսամուտներն փակուած անոր՝
Արեւն անգամ չի թափանցեր.
Լուռը մեռել՝ խաւարը կոյր
Հսկումի է այնտեղ կեցեր»:

Պուրակն է ան հոգւոյս մըթար,
Սիրտը՝ խրճիթն այդ անբընակ.
Ամէն իրիկուն երբ որ մըթնէ,
Յիշատակըդ սըզաւոր ծառ՝
Կ'ըլլայ սէրդ ալ վըրայս լուսնակ...»:

Ընդհանուր իր այս «Մթնշաղկներ» ու տաս կտոր քերթումները այլաբանութեամբ պարզ ու գեղեցիկ են, տրտում բայց անուշ, նկարներուն գոյները ծիածանի պէս պայծառ ու թրթռուն:

Այլաբանական պատկեր մը կայ իր չորս տող այս քերթումին մէջ. խօսքերը կ'ուզէ «Անոր».

«Թող նա ըլլայ անուշ ջրրի ալ բըխուն,
Թող որ ըլլամ ապառաժի կուրծք մ'ալ ես,
Կարկաչէն վազէ վըրայս ու փաղփուռ
Ջրվէժ մ'ըլլայ հոսի յաւէտ վըրայէս...»:

Այս չորս տողերը բաւական էին, «Անոր» ինչ գեղեցկութիւնը գեղեցիկ կը մնար իր փոքրիկ վեհութեան մէջ, և այդ վեհութիւնը կը փոքրեկանայ, կը նսեմանայ յաջորդ տողերուն մէջ:

Լուսածուփ և շաղ ու շող յոյսերով
Կ'երգէ իր «Օրոր»ը և խանձարուրին մէջ
Քնացող մանկիկին կը մաղթէ որ չգիտանայ
Երբեք կեանքի թախիծը. մայրն է
Կըզողը, մայրն է օրօրերգը հիւսողը. մայրն է
Որ իր գաւակին կը մաղթէ ըլլալ անլաց,
Եւ կ'օրօրէ և այս երգը կ'երգէ.

«Կեանքի սըրուակն հեշտալիւր՝
Տամ շրթներուդ կաթողին,
Երագներու խընկենին
Թօթուեմ վըրայդ՝ քընացիր»:

Սակայն երբեմն ալ բանաստեղծին այլաբանութիւնը՝ այլանդակութիւն կ'ըլլայ. ինչպէս այս յաջորդ չորս տողերուն մէջ.

«Արեւ, ձիւնհալ ու հողի հո՛ւր.
Խուժը մը գառնուկ առուակին մօտ.
Ճոռողիւններ սակառ սակառ
Պըտուկներու պէս կը թափին ծառերն ի վար...»:

Գեղեցկութիւնը մարմին կ'առնէ, սըրտերու հետ կը խօսի, սրտերուն հետ կը մտերմանայ «Արեւմար» և «Աշուն» երգերուն մէջ: Եւ կարծես դրախտի թռչունի փետուրով գրուած ու երգուած են այդ քերթումները:

Խրատական ու բարոյական է Սօֆեանին բանաստեղծութիւնը. ան իբրեւ փորձառու ծերունի իմաստասէր կը գրէ.

«Այդպէս յուշիկ մեռնող սիրուն
Կեանքին համար՝ մի՛ արտասուեր:
Աշխարհ ունի փուշ ու ծաղիկ,
Կեանքը՝ կսկիծ, ժրպիտ ու սէր»:

Աւետարանական մարդասիրութիւն կը քարոզէ «Եղիր» վերնագրով այս երգին մէջ.

«Ոտիսին հետ, օտարին հետ,
Ամէնուն հետ մըտերմացիր.
Տո՛ւր ուրիշին ունեցածէդ՝
Ու տուածըդ իսկոյն մոռցիր»:

Անշուշտ ազահ հարուստները շատ իմաստուն չեն համարիր այս աւետարանական խրատը. վասն զի երբեք չեն մտածեր որ հարուստը երբ դրամ դիզել կը սկսի, աղքատ զաւակը իր հօր դիզածը շուտով կը վերջացնէ: Սօֆեան նոյն երգին մէջ շատ գործնական խրատներ ունի, ան կը պատուիրէ.

«Մոռցիր անցեալն, ապրէ ներկան.
Վաղը գուցէ լալ ըստիպուիս,
Յիշէ որ այս ճամբէն միայն,
Միայն մէկ հեղ պիտի անցնիս»:

Եւ ահա նոյն երգին մէջ Նիցչէական Զարդուստրի կտակագիրը կը բանայ ու կը խրատէ.

«Քանի կեանքն է թարմ ու չըքնաղ՝
Խըմէ անյագ, խըմէ գայն խոր.
Եղիւր հըպարտ, սէգ ու խիզախ,
Աստղերուն մէջ՝ խօլ գիտաւոր»:

Երագներու աշխարհին մէջ ամէն բանաստեղծ սիրուն ու երջանիկ թափառումներ ունի, կը յուսայ առանց յուսահատելու, ամէն երագ իրական կը կարծէ. և սակայն երբ կը տեսնէ որ երագներով

կը խաբուի, այլեւս յոյսը կը պակսի, կը տատամսի. կեանքը վէրք կը դառնայ, արեւը գիշեր. Սօֆեան այդ թափառու մեներէն վերջը յուսահատ ու խաբուած կ'երգէ.

«Աւ գարունն այն՝ որ պիտի գար ինծի համար, Գարձաւ զընաց ուրիշներու պարտէզն ի վար...»:

Զարմանք չէ այս. ամէն մարդ հարուստ՝ թէ աղքատ ճակատագիրը միշտ սեւ կը տեսնէ:

Յաջող և շէնշող կեանք մը և ընտանի երանութիւն մը կայ «Նաշը» վերնագրով քերթուածին մէջ: Պատկեր մըն է այն, Ֆլաման պատկերներուն պէս եռանդուն ու զուարթուն:

Սօֆեանի սիրտը ջարդերու յաւերժական սարսուռովը կը թրթռայ, ու վեր-դովումած «Հսկումի գիշեր»ը կ'երգէ.

«Գիշերին մէջ՝ մէյմէկ մահուան առագաստ, Մէկ միլիոն վրաններն են անճըրագ. Աւ կը խորհիմ, աստղերն այս չէն անիմաստ, Եթէ մահն հոս բարեկամն է մեր միակ»:

Խեղճ բանաստեղծը այնքան կը վրդուի ի տես այն անպատում նախնիներուն, որ կը ստիպուի հարցնելու թէ ինչո՞ւ համբոյրով մը ծնունդ կ'առնէ մարդը, եթէ մարդը դաշոյնը ձեռքը անդադար հայ զլուխներ պիտի հնձէր...

Կ'երգէ Սօֆեան.

«Ի՞նչպէս կրնամ երկինք նայիլ սա պահուն, Ողջ անապատն երբ հայ արիւն կը բուրէ. Երբ զըթասիրտ աստղերն հիւանդ են տօգոյն, Աւ լուսինը լեւան վերեւ՝ վէրք մըն է»:

Ոչ մէկ հայ բանաստեղծ կեանքին երանութիւնը կրնայ երգել. ո՞ր հայ բանաստեղծը սեւ ճակատագրին անէծք չէ կարդացած. Սօֆեան աքսորէն դարձած

գիշերը, իր գիւղին Գնճըլարի մէջ ողբերգեր է «Զմրաւ գիշեր»ը. տխրութեամբ հիւսուած այդ երգը, հետագայ տողերով կը վերջանայ.

«Արեւն՝ ալ չեմ փնտռեր հիմա. աստղ մը բաւ է. Կ'ուզեմ՝ մընալ այս տրտմութեան հետ միսմիս» [նակ.

Ոչինչ ունիմ աշխարհին մէջ մարդաբընակ, Ուր իմ կարօտ հոգին՝ անթաղ ուրուական մ'է...»:

Բանաստեղծին մէջ կ'ուզենք տեսնել արուեստին գեղեցկութիւնը. և միեւնոյն ատեն կ'ուզենք տեսնել նկարագրի գեղեցկութիւնը. կարդացէք Սօֆեանի «Նկար-ռիլ»ը, հոն կը խտանայ իր հոգեբանութիւնը. հոն բանաստեղծը կը խոստովանի իր պարտութիւնը և իր քաջութիւնը:

Սօֆեանի ամբողջական քերթուածնե-րուն մէջ յատուկ տեղ մը կը բռնէ «Պա-տարագ»ը որ խաղաղ երազողի խորհուրդ-ներու մըմունջն է, ան՝ դողդոջուն գոյ-ներով նկարն է, մեծ համայնապատկերը հայ հաւատքին՝ միւռնոսով օրհնուած և արցունքով շրջանակուած:

Սօֆեան նորագոյն բանաստեղծներէն է. հիներուն ոճին հաւատարիմ է, Նարայէյի՝ Աճէմեանի, Ոսկեանի, Սէթեանի աշակերտ կը մնայ: Վճիռ պարզութիւնը կը սիրէ. անոնցմէ բարձր կամ անոնց հաւասար մնալու յաւակնութիւնը չունի. Գնարեղ-գութիւնը կը մշակէ, պիտի յաջողի այդ ճիւղին մէջ եթէ Պրանսուա Գոփէի ըս-տեղծագործող գիւտերը ունենալու համար՝ աւելի հզօր ճիգ թափէ: Տակաւին երի-տասարդ է, կրնանք ակնկալել իրմէ քեր-թուածներ՝ որոնք ապագային մէջ միշտ կարդալու սահմանուած մնան. իր «Քի-մի կրկին»էն եթէ ժամանակին ամէնն ալ մոռցուին, սակայն «Պատարագ»ը պիտի չմոռցուի:

ՄԱԼԽԱՍ

«Ապրումներ» Ա. Հատոր 1931 «Հայ-րենիք» Տպարան Պոսթըն. Գինն է 3 Տո-լար.

Գիրքը կարդալէդ վերջը, կը հարցնես, ի՞նչ մնաց մտքիդ մէջ: Ի՞նչ կար յուզիչ: Սքանչացուցի՞ր քեզ զրբին մէջ ծանօթա-ցած գերակատարները: Որո՞ւն աւելի հա-մակրեցար: Պատմութեան անճաւորու-թիւնները քեզ հաղորդակից ըրի՞ն իրենց քաջագործութեանց, իրենց կրած տառա-պանքներուն, իրենց ակնկալութեանց: Ա-նոնց հետ կըցամք մտքով ճամբորդել քա-ղաքէ քաղաք, գիւղէ գիւղ, լեռնէ լեռ, սրճարանէ բանտ, պալատներէ տաղաւա-րան, և ամէն տեղ անոնց հետ ուրախա-ցամք, տխրեցամք: Դուն գիրքը կարդալէդ վերջը կը փնտռես թէ ո՞ր կէտը գերազան-ցօրէն վրադ ազդեց:

Ո՛հ, ո՞րքան գիրք կը կարդանք և կը գլջանք թէ ինչո՞ւ պարապ ժամանակ անցուցինք: Համաշխարհային այս վերջին պատերազմէն ասդին, ո՞րքան զրբեր լոյս տեսան, և առանց նշան մը ձգելու, ան-նշան մոռցուեցան. և հրատարակուեցան նաեւ զրբեր, որոնք մեր սրտին հետ խօ-սեցան, մեզ սքանչացուցին, և շատ բա-նեւ սորվեցուցին:

Մալխասի «Ապրումներ»ը մեր սրտին հետ խօսող զրբերէն է. զբական տեսակէտէն թէեւ ան մեզ չի սքանչացներ, սակայն մեզի շատ բաներ պիտի սորվեցնէ և հարկ է որ ամէն ազգասէր սորվի ինչ որ Մալ-խաս կը սորվեցնէ. հարկ է կ'ըսեմ, զի մեր կարգ մը ազգասէրներ կարդալով այդ գիրքը, պիտի տեսնեն որ կուսակցութեան աննշան, անծանօթ գործիչները շատ նշա-նաւոր և շատ ծանօթ գործեր կատարած են. պիտի սիրենք այդ գործիչները, զի անոնց մէջ ապրած է ազգին նուիրուած, ազգին դատին ողջակէզ հոգին: Մալխաս առանց կուսակցամոլութեան զրչի քան-դակներ կը քանդակէ, որոնք շքեղ մահար-ձաններ են այդ անյիշատակ մեռնողներուն համար:

Հեղինակը իր ապրած կեանքը կը նկա-րագրէ. ինքնակենսագրութիւն մըն է կա-տարածը. որով կը յիշէ կուսակցութեան գործօն շրջանի անցեալ դէպքերը և իրեն հետ գործող գործիչները, «որոնցմէ շա-տերը ինկան հայկական Գողգոթայի ճամ-բուն» վրայ:

Այս 511 մեծադիր էջերով հատորին մէջ հեղինակը ցոյց կու տայ իր անկեղ-ծութիւնը. իր կուսակցութեան թերութիւն-ները կը քննադատէ ազատօրէն:

Ինքը կը զմայլի այն ամէնուն վրայ, որոնք համեստօրէն գործեր են ազգին փրկութեան համար, համեստութեան մէջ մեծցեր ու անմահացեր են, անհնարին զրկումներով ապրեր են հայրենիքը ա-պրեցնելու համար. այդ հազուագիւտ դէմ-քերէն էին Յովհաննէս Եղսուփեան և Սիմոն Զաւարեան: Պ. Մալխաս դիտել կու տայ որպէս թէ նոր դաշնակցութիւնը իր հին անձնանուէր ընկեր վերաբանե-րուն գործերը շուտով կը մոռնայ:

Հեղինակին մայրը Տիկին Արմաւենի Յովսէփեան, առաջին գաւառացի կիներէն էր որ ազատօրէն Հայաստանի անկախութեան համար արտասահմանի մէջ բեմ կը բար-ձրանար և յեղափոխական պերճարանու-թեամբ կը ճառէր: Տիկինը շատ լաւ ճանչ-ցուած էր իր ազգասիրութեամբ. աղջկէն էր Կիւլպէնկեան հանրածանօթ շատ սի-րուած հարուստ վաճառականին:

Շարժապատկեր մըն է Մալխասեանի «Ապրումներ»ը, նկարակերտ երիզը որքան երկար, այնքան և ուշադրաւ է. այդ շար-ժապատկերները շար ի շար մեզ կը ներ-կայանան: Ահա՛ պայքարի մարմնացում Վառմեանը, կարկուտի փոթորիկ մը կը համարուէր իր ճառախօսութիւնը: Կը տես-նես զինքը հեղինակ Մալխասը, բանա-ստեղծ, «Հայրենիք» լրագրի առաջին թեր-թօն զրոյդ, Միւր — Հագօր ծածկանունով «Յեղափոխական վէպիկներ» զրոյդ անծա-նօթ հեղինակը, որ շատ անգամ զրիչը կը ձգէ և հրացանը ձեռքն առած կ'ա-ռաջնորդէ ֆետայիները. կը տեսնես իր պատկերը Կովկասի, Հայաստանի ամէն

մէկ կողմը, միշտ ծպտեալ և աներկիւղ քիւրտ գազաններու և շէյխերու հիւր կ'ըլլայ, և դիւանագիտական միջոցներով անոնց հետ կը մտերմանայ և անոնց հետ դաշնադրութիւն մը կը կազմակերպէ՝ Սուլթաններուն հալածանքներուն դիմադրելու, հայն ու քիւրտը՝ Ելտըզի վեհապետին լուծէն ազատելու համար։ Ուրիշ օր մը զինքը կը տեսնես Ամերիկայի մէջ, ուր կը գործէ իբրեւ հայ երգչախումբի խմբավարը։

Ան իր շարժանկար «Ապրումներ»ուն մէջ ցոյց կու տայ անձանօթ մնացած Միսաք Գույումճեանը՝ ծածկանունով ծանօթ Առանձարը, անպայման տաղանդաւոր երիտասարդը՝ «Վշտի Ծիծաղ»ի և «Փրկիչներ»ու հեղինակը։

Կանգ կ'առնենք Սիամանթոյի նկարին առջեւ որ ըստ հեղինակին «ուղղակի անտանելի էր, եքստերրիկ, արհամարհոտ և փոփոխական»։ Երբ Մալխաս խոստովանելով հանդերձ թէ ինչ խանդավառութեամբ կը կարդար իր «Դիւցազնօրէն»ը, և միեւնոյն ատեն փոքրիկ նկատողութիւն մը կ'ընէր, բանաստեղծը ոտքի ցատկելով կը պոռար — «Խմպըլ գաւառացի, քեզի պէս յիմարները զիս հասկնալու կարողութիւնն չունին»։

Մէկ քանի բառերով կը քանդակէ գաղափարներու առաքեալ դաշնակցութեան հիմնադիր Քրիստափորի յուշարձանը, կը զմայլի անոր բարոյական բարձր առաքինութեան աննկարագրելի խոնարհութեան վրայ։ Նորահաս յաջորդները չը կըրցան օրինակ առնել իրենց այդ աննման առաջնորդէն։

Մալխաս հաւասարապէս կը պաշտէ պաշտելի Ռոստոմը. կ'ըսէ ան. «Ես միշտ Ռոստոմը խոտերու մէջ թաղուած գարնան մանուշակի եմ նմանցուցեր. հագիւթէ կ'երեւի և սակայն բուրմունքը կը զգաս, անով կը զինովաս»։

Մալխաս չէ մոռցած Հայկ թիրեաքեանը, արգարութեան պատկեր Հրաչը, որուն «մէջ սէրը դէպի հայ ժողովուրդը, և արգարութեան գաղափարը՝ ֆանարիկ և բացարձակ պաշտամունք մ'էր»։

Մալխասի շարժանկարին փառապաշակը կը կազմէ Խանասօրի արշաւանքը։ Սակայն որքան որ կը հրճուիս հայ ռազմիկներու քաջագործութեանց վրայ, միեւնոյն ատեն կը մտածես թէ ինչո՞ւ մեր քաջաքաջ տարիները առանց հեռատեսութեան նետուած են կրակին մէջ... Յաղթելը դիւրին է, յաղթական մնալը դժուարին է։ Այն մեր անձնանուէր ռազմիկները եթէ մեծ պետութեան մը անկեղծ աջակցութեամբ պայքարած ըլլային, հասկնալի է որ նոյն ռազմիկներուն տարած յաղթութիւնները ոսկի տառերով պիտի արձանագրուէին հայոց պատմութեան մէջ։ Մալխաս փառք կու տայ Խանասօրի արշաւանքին. այդ իրաւցնէ փաստ մըն է յեղափոխականներու քաջագործութեան. այդ փաստ մըն է, որով հայ ռազմիկը կ'ըսէ թէ ինքն ալ կռուի դաշտին վրայ պատերազմողներուն հետ կրնայ չափուիլ։ Կրնայ չափուիլ, սակայն առանց իր ուժը չափելու...։

Կը շարժի շարժանկարի երկրը, Մալխաս մատնանիշ կ'ընէ մշեցի Ռուբէն Դերձակեանը՝ ծածկանուն Փայլակը. գործունեայ գործիչը «մէկը շատ հինքեղն ու երդուեալներէն, որոնց սերունդը հիմակ արդէն գրեթէ վերջացած է»։

Ահա ուրիշ անձանօթ յեղափոխական մը, Սըրշակ Յովհաննիսեանը, համեստ գործիչը։ Մալխաս կ'ըսէ թէ «Իրարու հանդիպեցանք Հայաստանի պարբերական մէջ, երկուքս ալ իբրեւ երեսփոխաններ՝ բազմած փայտէ աթոռներու վրայ, որոնց դուրս ցցուած գամերը տաքատաք քանի մը տեղէ պատռեցին»։

Ահա Մկրտիչ Միսաքեան՝ ծածկանուն Ծաւրօն, վառվառ հոգի, գործիչ, անկեղծ ազգասէր որ կտակին մէջ իր տղուն կը գրէ. «Իսկ թէ դու իմ արժանաւոր գաւազակը պիտի չլինիս և քո բարօրութեան և եսի համար խորհիս՝ հէնց այժմից անիծում եմ քեզ, թող յաւիտեական ամօթ միայն դրոշմուի անարժան որդու ճակատին, որ չլսեց հօր խրատը»։

Ու կը տեսնենք անձանօթ մնացած Կո-

թուի Հաճին, որ ռազմիկ քաջերուն մէջ դիւցազն է, որուն ոսկըր կը սղոցեն ու ան թմրեցուցիչ չ'ուզեր և ուժի մը բերնէն չի հաներ, թէեւ իր ոսկըր սղոցելու ատեն սարսափելի ցաւեր կը զգայ։

Դաշնակցական այդ զինուորներու շարքին մէջ Մալխաս ցոյց կու տայ նաև պարսաւելիներ. որոնք ըստ հեղինակին «մէկ մէկ տէրէպէյիներ դարձած Սալմաստցիներուն զխուսն, զեղիւ և անպէտք կեանք մը կ'անցնէին»։

Մալխաս յայտնապէս դաշնակցութեան փառքը կ'երգէ, ու երբեք սխալած չէ երբ ան կ'ըսէ թէ՝ Դաշնակցութեան մէջ տիրող տրամադրութիւնը զինուորականն է եղած միշտ, և իրաւցնէ զէնքի գաղափարը դաշնակցութիւնը ստեղծած է և իրագործած է ինքնապաշտպանութեան համար։ Վտանգին առջեւն առնելու համար այդ զինակրութիւնը իրաւացի էր ու խելացի։ Թուրք Սահմանադրութիւնէն վերջը դաշնակցութիւնը պերճաբանութեան տուաւ ինքզինքը. Մալխաս այդ մասին դիտելու տայ թէ, «Երբ համեմատական խաղ շրջան մ'է անցուցած կուսակցու դաղ շրջան մ'է անցուցած մը, թող թիւնը, կամ անցողական շրջան մը, թող ներուի ինծի ըսել, թէ պարապութիւնը, ուսերէն խօսելացաւ, որու միջոցովը ուսերէն ներմուծուած է հայ մտաւորականութեան մէջ, համաճարակ հիւանդութեան ձեւով երեւան է եկած. այդ ժամանակ իշխողը եղած է նորաձեւութեան մարմաշը, ֆրազ-

ներու բաբելոնը, հետեւաբար քարիճերի մտաւորականը»։

Մեր գաւառացի ռազմիկներու ու գործիչներու կեանքը զրկանք է եղած. հարկ է կարդալ Մալխասի երկասիրութիւնը որ ասոր համոզուիս. օտարազգի յեղափոխականները հազարներ կը ծախսեն շռայլ հիւրանոցներու մէջ, մինչ հայ յեղափոխականները թէ՛ երկիր և թէ՛ Արտասահման «ճգնաւորի կեանք կ'անցնէին, սէնթի վրայ դողալով, ու հայ հասարակութիւնն ալ, փառք ստեղծողին, խոշորացոյցով կը դիտէր անոնց ապրելակերպը, հաւկիթի մէջ մազ փնտռելով»։

Մալխաս կը խոստովանի դաշնակցութեան սխալները, սակայն չ'ուզեր որ մոռցուին նոյն իր ընկերութեան առաւելութիւնները։ Եւ իրաւցնէ վտանգի ատեն ֆիտայիներու զէնքը տիրաբար հրամայած է և գործեր է և ջարդողներու առջեւ ինկած։ Նեմեսիսի կանգ առ պոռացեր է։

Այսքան խօսքէս հասկանալի է թէ ինչ է Մալխասի «Ապրումներ»ուն հոգին։ Վէպ մը չէ ստեղծած այլ իրականութիւնը կը պատմէ, և վէպէն աւելի հրապուրիչ է իր գրածը. երեւակայութիւնը յոգնած չէ հոն. զի բնական է իր մէջ պատմելու գրական և հեզնական ոճը։ Ես կը հաւատամ որ Մալխասի «Ապրումներ»ը կարգացող պիտի համոզուի որ անձնանուէր մարդը յեղափոխականին համար զկնի մահու կեանք մը պահուած է անդին...։

Հ. Ս. ՆՐԵՄՅԱՆ

